

فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)

علمی - پژوهشی

سال دهم - شماره چهارم - زمستان ۱۳۹۶ - شماره پیاپی ۳۸

بررسی و تحلیل تشبیهات درباری در قصاید سیف فرغانی

(ص ۲۰۶-۱۸۵)

سید محمدعلی سلمانزاده اطاقسرائی^۱ (نویسنده مسئول)، دکتر مسعود روحانی^۲، دکتر مرتضی محسنی^۳، دکتر علی اکبر باقری خلیلی^۴

تاریخ دریافت مقاله: زمستان ۱۳۹۵

تاریخ پذیرش قطعی مقاله: بهار ۱۳۹۶

چکیده

بسیاری از شاعران ایرانی از دیرباز در دربار صاحبان قدرت سیاسی حضور مقطعی یا دائمی داشته‌اند؛ اما بوده‌اند شاعران آزاده‌ای که هیچگاه گرد قدرت نگشته‌اند و یا پس از مدتی به دلایل گوناگون ترک سلطانی را ترک کرده‌اند. حضور یا پشت‌پازدن به قدرت، در شکل‌دادن تصاویر شعری شاعران تأثیر گذار بوده است. در این مقاله تأثیر دربار بر تشبیهات اشعار سیف فرغانی به عنوان شاعری که از دربار و امتیازهای حکومتی بریده بررسی می‌شود. برای رسیدن به هدف پژوهش، عناصر درباری، به یازده بخش تقسیم شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که در میان یازده بخش عناصر درباری، حوزه نقد رایج و پدیده‌های گرانقیمت و نفیس بیشترین بسامد و حوزه پارچه‌های قیمتی کمترین بسامد را به خود اختصاص داده‌است. سیف از این عناصر درباری نه در مدح امیران و سلاطین زمان بلکه در برخی از موارد به مذمت و نكوهش آنها نیز پرداخته است. او عمدتاً از این تشبیهات درباری در فخر و مباهات خویش، مدح و توصیف معشوق و بیان اندیشه‌های دینی و اجتماعی بهره برده است. این رویکرد ناظر بر این است که هرچند ممکن است شاعران علیه اهداف و آمال حکومتی بشورند، تحت تأثیر سنتهای ادبی و روح حاکم بر زمانه هستند.

کلمات کلیدی: سیف فرغانی، تصاویر درباری، قصیده، تشبیهات درباری.

-
- ۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران
salmanzadeh1491@gmail.com
- ۲- دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران
ruhani46@yahoo.com
- ۳- دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران
mohseni@umz.ac.ir
- ۴- دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه مازندران
aabagheri@umz.ac.ir

۱- درآمد

مولانا سیف فرغانی در اواسط نیمه اول قرن هفتم چشم به جهان گشود. او در بحبوحه حمله مغول چون دیگر دانشمندان و عرفای عصر خویش «به آسیای صغیر رفت و در شهر آقسرا، در ترکیه کنونی، نشیمن گزید و در آنجا میان سالهای ۷۵۰-۷۴۹ درگذشت» (دانشنامه ادب فارسی، انوشه: ۵۳۸). سیف هیچگاه از جامعه خود جدا نبوده و دردهای جامعه را تا مغز استخوان حس و بیان میکرد. او بر خود واجب میدانست که از این دردها سخن بگوید از این رو با تازبانۀ سخن و با شمشیر برآن انتقاد بر اندام فربه استبداد تاخت که از هرج و مرج عهد ایلخانان برخاسته بود (از گذشته ادبی ایران، زرین کوب: ۳۶۰). قصاید سیف فرغانی که نشان از مهارت او در سخن میدهد یا در نعت خداوند و منقبت رسول و یا در وعظ و اندرز و تحقیق و یا در انتقاد از وضع نابسامان زمان و طبقات مختلف است. او هیچگاه این قصاید را برای مدح پادشاهان و امیران و وزیران زمان مورد استفاده قرار نداد. تنها یک بار در یکی از دو قصیده‌ای که به غازان خان فرستاده، چند بیت در ستایش از او به مناسبت تقویت دین سرود. او قصاید خود را وقف بر مواعظ و انتقادات اجتماعی یا بیان حقایق عرفانی و امثال این مطلب کرده است (تاریخ ادبیات در ایران، صفا، ج ۳: ۶۳۱-۶۳۵).

۲- چار چوب مفهومی پژوهش

مقصود از تشبیه‌های درباری، تشبیهاتی است که مشبّه‌های آن دارای عناصر و موادی است که عمدتاً در دربار و طبقه فرادست جامعه نمود بیشتری دارند. هرچند برخی از آنها در زندگی مردم عادی و در مجامع غیر درباری دیده میشود؛ به جهت اهمیتی که این پدیده‌ها در دربار داشتند و معمولاً مردم عادی در سده‌های پیشین به راحتی به آنها دسترسی نداشتند، به عنوان نموده‌های محیط درباری برگزیده شده‌اند که در این پژوهش به یازده قسمت دسته‌بندی، و هر قسمت خود به چند بخش تقسیم شده است. این عناصر و مواد درباری عبارتند از: نقد رایج و چیزهای گرانبیست و نفیس، انواع پارچه‌های قیمتی، آلات و ابزار مربوط به دیوان دبیری و اداری، سپاه و لوازم جنگی، مکانهای درباری، بوییدنیها، مرکب و لوازم آن، شخصیت‌های درباری و لوازم پادشاهی، پرندگان و حیوانات درباری، آلات بزم، بازی و موسیقی، لوازم بهداشتی و داروها که در ادامه به آن پرداخته میشود.

۳- پیشینه پژوهش

درباره تشبیهات درباری در قصاید سیف فرغانی پژوهش مستقلی نیافته‌ایم، اما چهار کتاب و یک مقاله درباره آثار دیگری در حوزه عناصر درباری و اشرافی نگاشته شده که عبارتند از: شفیع کدکنی (۱۳۹۲) در کتاب صورخیال در شعر فارسی، به علل انتخاب تصاویر شعری شاعران از عناصر درباری و اشرافی اشاره کرده است. افزون بر این دکتر شفیع کدکنی (۱۳۸۶) در کتاب زمینه‌های اجتماعی شعر آن چه را در مورد صبغه اشرافی در کتاب صورخیال در

شعر فارسی گفته در این کتاب عیناً آورده است. ابراهیم استاجی (۱۳۸۴) با تألیف مجری مرصع به بررسی عناصر اشرافی در اشعار شاعران فارسی زبان تا ابتدای قرن پنجم هجری پرداخته و کاربرد زیباشناسانه آنها را نیز بیان نموده است. اردلان جوان (۱۳۷۴) با نوشتن کتاب تصویرهای زیبا در اشعار خاقانی، در بررسی مواد سازنده تشبیهات خاقانی، یکی از آنها را عناصر اشرافی میدانند و یاد آور شده که خاقانی از آنها در مدح ممدوحانش بهره برده است. همچنین جعفرپور، میلاد و علوی مقدم، مهیار (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «مبهمات عناصر اشرافی در اشعار منوچهری دامغانی» به بررسی برخی از عناصر اشرافی دیوان منوچهری پرداختند که به نادرستی شرح شده بود.

معمولاً بیشتر پژوهشهایی که در باره تصویر تشبیه انجام گرفته است یک بررسی کلی بوده و به استخراج تشبیه و طبقه‌بندیهای رایج (مفروق، ملفوف و ... و دسته‌بندی آنها بر اساس حسی به حسی و ...) پرداخته‌اند. در این مقاله با نگاه دقیقتر صرفاً تشبیهات درباری استخراج شده و به تحلیل و کاربرد و علل آنها برای مقاصد که شاعر در نظر داشته بحث شده است.

۴- روش پژوهش

روش این پژوهش توصیفی- تحلیلی است و واحد تحلیل ابیاتی هستند که دارای ساختار تشبیه با مشبّه‌های درباری است. نسخه دیوان اشعار سیف فرغانی که در این مقاله مورد استناد قرار گرفته عبارتند از: دیوان سیف فرغانی (۱۳۶۴)، به تصحیح ذبیح الله صفا، چاپ دوم، تهران: فردوس و ارجاع به ابیات بر اساس شماره صفحات است.

۵- تجزیه و تحلیل تشبیهات درباری قصاید سیف فرغانی

در سراسر قصاید سیف فرغانی از ۱۲۱ مشبّه‌به درباری ۳۷۳ تشبیه بدست آمد. با عنایت به اینکه مشبّه‌به برای توصیف و یا تعریف و تبیین مشبّه است؛ تمام مشبّه‌هایی که با مشبّه‌های درباری، در ساخت تشبیه بکار رفته در ۱۱ بخش، دسته‌بندی شد و هر بخش نیز خود به چند قسمت، تقسیم گردید که همراه با بسامد و ذکر شماره صفحه آن بیان خواهد شد. لازم به ذکر است که از بین ۱۱ بخش، تنها ۵ مورد آغازین به علت کثرت کاربرد مورد تحلیل قرار گرفته است.

۵-۱- نقد رایج و چیزهای گرانقیمت و نفیس

در این بخش ۲۵ مشبّه‌به چون زر، گوهر، دُر، گنج، صدف، لعل، سیم، جوهر، نقد، دُرچ، دینار، سکه، نگین، یاقوت، زرقلب، کیمیا، پشیز، عقیق، لالی، تاج، لؤلؤ و گنجینه قرار دارند که ۱۲۹ تشبیه از آنها حاصل شد. بیشترین بسامد مشبّه‌های این بخش عبارتند از: زر (۲۱)، گوهر و گنج هر کدام (۱۸)، دُر (۱۶)، صدف (۱۰)، لعل (۹)، سیم (۶)، خاتم (۵)، جوهر و نقد هر کدام (۴)، دُرچ و درم هر کدام (۳)، یاقوت، دینار، سکه و نگین هر کدام دو بار. بسامد زیاد گوهر، زر، گنج و دُر بیانگر آن است که اینها بسیار با ارزش بوده و بندرت در دست مردم عادی قرار

میگرفتند. بنابراین سبب جلب توجه مخاطبانش میشد. پرکاربردترین مشبّه‌های این بخش به ترتیب، سیف فرغانی و نکته و نظم‌ش، لب هر کدام (۹)، دل (۶)، دندان و سخن هر کدام (۵)، وصل، حُسن، تو (مخاطب) و شکوفه هر کدام (۴)، حکمت، علم و دهان هر کدام (۳) بار بوده است. سیف فرغانی با تشبیه خود و نظم خویش به زر، گوهر، سیم، خاتم، کیمیا، لآلی و نقد سعی کرده تا خود را برتر از شاعران دیگر جلوه دهد. او با استفاده از این عناصر درباری در مفاخره و مباحثات خویش اغراق نموده است.

تو نظم مرا خود گهر گیر یکسر پسندم که گوهر سوی کان فرستم (۱۱۴)
سیف فرغانی بخشی از این عناصر درباری را در توصیف معشوقش بکار برده است. با بررسی مشبّه‌هایی چون لب، وصل، دندان، اشک، دهان، معشوق، حُسن و عذار به روشنی معلوم میگردد که در تغزّلات برخی از قصاید خویش چون دیگر شاعران گذشته به وصف و ستایش معشوقش پرداخته است.

در رخ خوب تو پیوسته قمر با آفتاب در لب لعل تو آغشته شکر با انگبین (۱۴۱)
برخی از این مشبّه‌ها چون ثواب، حکمت، علم، نصیحت، جان، دل، قرآن، دین، طاعت، معانی، دولت، حضرت محمد، شرع و عدل هستند که عمدتاً عقلی و انتزاعی هستند و در حوزه دین و حکمت و موعظه قرار دارند و بیانگر آن است که بخشی از دغدغه‌های سیف امور دینی بوده است. او با استفاده از این عناصر درباری که حسی و گرانبه‌مند سعی داشت این مفاهیم انتزاعی را برای مخاطبش به طور خاص و با اهمیت جلوه دهد تا بهتر مورد پسندشان واقع گردد.

زر طاعت بری آنجا که اخلاصی در آن نبود بسی بر تو شکست آرد درست کم عیار تو (۷)
سیف فرغانی تنها یک مورد از این عناصر درباری را برای مدح و ستایش غازان خان بهره جسته است و مردمی او را به گوهری در صدف تشبیه کرده است.

مردمی در سیرت تو همچو گوهر در صدف نیکویی در صورت تو همچو نور اندر قمر (۱۸۰)

با این همه در پایان قصیده‌ای که به ستایش او پرداخته، گفته است:

من نیم شاعر که مدح کس کنم مر شاه را از برای حق نعمت پند دادم این قدر
خیر و شرّ کس نگفتم از هوای طبع و نفس مدح و ذمّ کس نکردم از برای سیم و زر (۱۸۴)
غیر از این او با این عناصر درباری برای مدح و ستایش هیچ امیر و سلطانی استفاده نکرده است و حتی به نقد و انتقاد دست اندرکاران حکومتی زمان خویش نیز پرداخته است. «او با پتک پولادین انتقادش در دست، حکام اندیشه سوز مغول، شاه، شهنه و قاضی را به رگبار تمسخر میبندد و به تازیانه طعن میکوبد شاید که حیثیت ملی هموطنانش را بازیابد» (سیف)

و ظلم مغولان، رضوانیان: ۶۰۵). سیف حتی به شاعران دیگر سفارش کرده تا از ستایش «سیم پرستان گدا» خودداری کنند و اگر طبعی دارند آن را به غزلگویی و ستایش معشوق و یا وعظ و اندرز بگمارند (مقدمه دیوان سیف فرغانی، صفا: ۲۷). سیف آنچه را برای دیگران توصیه کرده خود نیز بدان جامه عمل پوشانده است. کثرت مشبّه‌های مربوط به معشوق و مورد خطاب قرار دادن مخاطبانش مسقیم یا غیر مستقیم دلیل این ادعا است. او در قصیده‌ای یرلیغ تتر قاضی را چون زر قلب بی ارزش دانسته است.

چو زرّ قلب مردود است و تقویم کهن باطل در این ملکی که ما داریم یرلیغ تتر تو (۱۲)
همچنین قسمی از این نوع مشبّه‌ها را در توصیف طبیعت و پدیده‌های طبیعی بکار گرفته‌است آنجا که جهان، گل، خاک، آفتاب، شکوفه، سنگ و عالم را مشبّه قرار داده و با مشبّه‌های چون صدف، جوهر، گوهر، زر و خاتم رابطه تشبیهی برقرار کرده‌است. از عشق چهره تو چو زر زرد گشت گل وز شرم عارض تو چو گل سرخ شد بهار (۷۵)
جدولهای زیر بسامد هر کدام از این مشبّه‌های درباری را از پرکاربردترین تا کم کاربردترین آن نشان میدهد.

جدول شماره یک - مشبّه‌های زر

مشبّه‌ها	سخن	طاعت	حُسن	جان	علم	شرع	گل	خاک	آفتاب
بسامد	۳	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
صفحه	۲۱۱،۱۶۹،۱۰۳	۲۴،۷	۳۶	۳۸	۶۰	۶۷	۷۵	۸۰	۸۱

دندان	شکوفه	بار درخت ضمیر	نثر	روی	سیف فرغانی	نفس	مهر یار	تو (مخاطب)	تعداد کل: ۱۸
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۲۱
۹۱	۹۲	۹۶	۸۵	۱۳۰	۱۵۰	۲۰۵	۲۰۷	۲۳۲	

جدول شماره دو - مشبّه‌های گوهر

مشبّه‌ها	سیف فرغانی	دندان	شکوفه	هر نکته سیف	علم	چشم	حُسن	تو	معشوق
بسامد	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱
صفحه	۱۵۲،۸۸	۹۱،۹۰	۹۶،۹۴	۱۶	۲۲	۲۹	۳۶	۳۸	۸۴

سنگ	نظم سیف	نظم سعدی	وصف معشوق	وصل	مردمی در سیرت غازان خان	تعداد کل: ۱۵
۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۸
۸۸	۱۱۴	۱۱۶	۱۶۰	۱۷۰	۱۸۰	

جدول شماره سه - مشبّه‌های گنج

مشبّه‌ها	تو	وصال	معانی	قرآن	حکم	دل	دولت	کنجی که عشق بنشاند
بسامد	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱
صفحه	۲۰۶،۵۸	۱۶۶،۵۰	۲۰	۲۲	۲۲	۳۳	۵۸	۵۸

حکمت	حسن	معشوق	وصل معشوق	رحمت	معانی	عطا	لفظ	تعداد کل: ۱۶
۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۸
۱۵۱	۶۲	۶۲	۷۵	۱۰۷	۱۴۱	۱۷۶	۱۸۳	

جدول شماره چهار - مشبّه‌های دُر

مشبّه‌ها	دندان	اشک	ثواب	حکمت	حضرت محمد	علم	نظم	نصیحت
بسامد	۴	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱
صفحه	۱۷۱،۱۴۱،۹۰	۱۷۶،۱۵۸،۸	۲۰	۲۲	۲۶	۷۳	۸۵	۱۰۹

لفظ معشوق	وصل	سخن	تعداد کل: ۱۱
۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۶
۱۴۲	۱۶۴	۱۷۲	

جدول شماره پنج - مشبّه‌های صدف

مشبّه‌ها	دل	قطره اشک	درون	شرع	سینه	میوه	جهان	معنی	تعداد کل: ۸
بسامد	۳	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۰
صفحه	۱۷۰،۱۵۲،۲۰	۳۸	۴۲	۷۳	۹۰	۹۴	۱۷۱	۲۳۱	

جدول شماره شش - مشبّه‌های لعل

مشبّه‌ها	لب	دل	تعداد کل: ۲
بسامد	۸	۱	بسامد کل: ۹
صفحه	۲۲۱،۱۷۱،۱۴۱،۱۲۷،۹۰،۸۹،۶۲	۱۵۵	

جدول شماره هفت - مشبّه‌های سیم

مشبّه‌ها	زبان	عذار	نثر	تن	سیف فرغانی	تعداد کل: ۵
بسامد	۲	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۶

صفحه	۲۱۱،۹۱	۶۱	۸۵	۹۲	۱۵۰
------	--------	----	----	----	-----

جدول شماره هشت - مشبّه‌های جوهر

مشبّه‌ها	دل	حُسن	سنگ	شکوفه	تعداد کل: ۴
بسامد	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۴
صفحه	۲۶	۳۷	۸۵	۹۵	

جدول شماره نه - مشبّه‌های نقد

مشبّه‌ها	وقت	شعر	شعر سیف	تعداد کل: ۳
بسامد	۲	۱	۱	بسامد کل: ۴
صفحه	۲۲۶،۱۴۲		۱۱۸	

جدول شماره ده - مشبّه‌های درم

مشبّه‌ها	استغنا	مه‌ریار	دین	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۳۰	۶۳	۶۷	

جدول شماره یازده - مشبّه‌های دُرّج

مشبّه‌ها	دهان	جان	سخن	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۹۱	۱۷۲	۱۳۴	

جدول شماره دوازده - مشبّه‌های سکه

مشبّه‌ها	غم	اختلاف	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۳۸	۶۰	

جدول شماره سیزده - مشبّه‌های دینار

مشبّه‌ها	معشوق	حُسن معشوق	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲

صفحه	۶۳	۱۴۲
------	----	-----

جدول شماره چهارده - مشبه‌های یاقوت

مشبه‌ها	دهان	لب	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۶۲	۱۵۵	

جدول شماره پانزده - مشبه‌های نگین

مشبه‌ها	حضرت محمد	محبت در دنیا	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۲۱	۱۲۱	

سایر مشبه‌های این بخش تنها یک بار بکار رفته‌اند که در جدول زیر می‌آید.

جدول شماره شانزده - سایر مشبه‌به‌های مربوط به نقد رایج و چیزهای گرانقیمت و نفیس

ردیف	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	۲۱	۲۲	۲۲	۲۵
مشبه‌به	مروارید	زرقلب	کیمیا	پشیز	عقیق	لاکی	تاج	سوار	لؤلؤ	گنجینه	
	مروارید	زرقلب	کیمیا	پشیز	عقیق	لاکی	تاج	سوار	لؤلؤ	گنجینه	
صفحه	۸	۱۲	۲۸	۶۳	۸۰	۱۰۹	۱۷۱	۲۰۲	۲۰۲	۲۲۹	

۵-۲- شخصیت‌های درباری و لوازم پادشاهی

شخصیت‌های درباری که در این بخش مشبه‌به واقع شدند به دو دسته تقسیم میشوند: الف- شخصیت‌های که در زمان شاعر در دستگاه درباری حیات داشتند؛ مثل شاه، خازن، کوتوال، حاجب، چاکر، وزیر، والی، مشرف و مستوفی. ب- شخصیت‌های که در زمانهای گذشته به عنوان پادشاه، امیر و وزیر حکومت رانده بوده‌اند و در زمان شاعر در قید حیات نبوده‌اند؛ مانند: اسکندر، سلیمان، قارون، نمرود، بهرام گور و هامان، عزیز مصر. به این شخصیت‌های درباری باید لوازم پادشاهی چون تاج، افسر، سریر، چاربالش و تخت را افزود. در این بخش ۳۲ مشبه‌به چون سلطان، پادشاه(شاه)، قارون، تاج، سلیمان، افسر، اسکندر، تخت، حاجب، کوتوال، مستوفی و ... قرار دارند که ۷۴ تشبیه از آنها بدست آمد. بیشترین بسامد مشبه‌به

پادشاه (۱۲)، سلطان (۱۱)، سلیمان (۵)، چاکر (۴)، اسکندر (۳)، قارون، تاج، افسر، تخت و حاجب هر کدام دو بار بوده است. کثرت پادشاه و سلطان ناظر بر این است در جوامع اسلامی و ایرانی شاه را سایه خدا در زمین میدانسته‌اند.

در شبکه رمزهای مدنی، «پادشاه» یا «سلطان»، رمز خداست از جهت صفات جلال؛ و ظاهراً کاربرد این رمز به اسم الهی «مَلِک» باز می‌گردد و خواص سلطان، رمز اولیای خدا قرار می‌گیرد (زبان عرفان، فولادی: ۴۵۲). به همین جهت تصاویری که از این اسامی حاصل می‌شد برای شاعران در هاله‌ای از شکوه و قداست قرار می‌گرفت. بیشترین بسامد مشبّه‌های این قسمت به قرار زیر است: تو (۶)، سیف فرغانی (به همراه دیوان خویش)، معشوق (رخ معشوق) هر کدام (۵)، عشق (۳)، دل، آفتاب، سعدی و سخنش، دولت و عقل هر کدام دو بار تکرار شده‌اند. جدا نبودن سیف از جامعه و دردهای جامعه سبب شده تا در جای جای قصاید، مخاطبانش را پیوسته به دُرّ نصیحت بیاراید به همین علت واژه تو (مخاطب) پرکاربردترین مشبّه این بخش را به خود اختصاص داده است. بنابراین او مخاطبانش را به پادشاه، حاجب، بلقیس و سلیمان تشبیه نموده است. او در تبیین موضوع مهار نفس و اهمّیت دین، مخاطبش را به سلیمان و دین را به خاتم و نفس را به دیو مانند کرده است و بدین طریق به آنان هشدار می‌دهد که مبادا دیو نفس انگشترین دین را از تو برباید:

تو سلیمانی و دین چون خاتم و دیواست نفس از کفت خواهد ربود انگشترین غافل مباش
(۲۴۰)

بخشی از این مشبّه‌ها مربوط به سیف فرغانی میشود و از آنها به مباهات و مفاخره خویش پرداخته‌است. او با تشبیه خود به سلطان، پادشاه و اسکندر در این امر مبالغه کرده‌است.

خطبه شعر مرا شد پایه منبر بلند ز آن که بر زر سخن شد سکه سلطانی مرا
(۱۰۳)

بخش دیگر از این مشبّه‌ها در مدح و توصیف معشوق، عشق و رابطه عاشقی و معشوقی برمیگردد.

چون تویی پادشاه سیم بران سکه دارد ز نام تو زرخسن (۳۶)

برخی از این مشبّه‌ها در حوزه دین و مذهب قرار می‌گیرند چون مرد فقر، فقر، قضا، حب خداوند، روح، دل، رحمت، حقیقت و شرع، که شاعر با استفاده از این مشبّه‌های درباری به توصیف و تشریح آنها پرداخته است. او مرد فقر را به سلطان، فقر را به پادشاه، حب خداوند را به تاج، روح را به سلیمان، رحمت را به خازن، حقیقت را به کوتوال و شرع را به والی تشبیه کرده است تا بدین طریق این امور انتزاعی را با این مشبّه‌های درباری که حسیند برای مخاطبانش قابل درک نشان دهد و همین امر بیان‌کننده آن است که یکی از دغدغه‌های سیف امور دینی بوده است.

ای مردِ فقر، هست ترا خرقهٔ تو تاج سلطان تویی که نیست به سلطانت احتیاج (۱۶)

سیف در بعضی موارد از این شخصیت‌های درباری نه در مدح پادشاهان و وزیران بلکه برای مذمت و نکوهش آنان بهره جسته است. او قصیده‌ای دارد که در آن به نکوهش پادشهان، دستور، مستوفی و قاضی و... پرداخته است. او وزیر را همزمان به چند شخصیت منفور درباری چون نمرود، فرعون و قارون تشبیه کرده است و در ادامه به او گوشزد میکند که تو را به سوی آسمان راه نمیدهند؛ زیرا که مال تو همانند قارون در زمین مانده است و محتاجان بهره‌ای از آن نبرده‌اند.

ایادستور هامانوش که نمرودی شدی سرکش توفرعونی و چون قارون به مال است افتخار تو (۹)

جدول شمارهٔ هفده - مشبّه‌های پادشاه(شاه)

مشبّه‌ها	سیف فرغانی	معانی	اندیشه	رخ معشوق	عشق	معشوق	دل	تو	مه
بسامد	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
صفحه	۲۷،۵	۲۱	۳۴	۳۶	۳۶	۳۶	۱۲۳	۱۹۳	۱۵۹

بقا	فقر	قضا	تعداد کل: ۱۱
۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۲
۲۱۸	۲۲۴	۲۲۷	

جدول شمارهٔ هجده - مشبّه‌های سلطان

مشبّه‌ها	سیف فرغانی	پیشه	آفتاب	مرد قرق	تجار	تاج	سعدی	معشوق	معیشت	کل تعداد
بسامد	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۱
صفحه	۱۰۳	۲۳۸،۵۹	۳	۱۶	۵۹	۱۱۲	۱۱۷	۱۳۱	۲۰۸	

جدول شمارهٔ نوزده - مشبّه‌های خاتم

مشبّه‌ها	مهر سعدی	دل	لطف	انگشت	سیف فرغانی	عالم	دین	تعداد کل: ۵
بسامد	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۵
صفحه	۱۱۳	۱۲۱	۱۶۷	۱۶۹	۱۷۰	۲۶	۲۴۰	

جدول شماره بیست - مشبه‌های چاکر

مشبه‌ها	عقل گردن کش	آفتاب	شکوفه	ماه رویان	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۳۷	۸۱	۹۴	۱۴۳	

جدول شماره بیست و یک - مشبه‌های اسکندر

مشبه‌ها	لب تشنه در پی معشوق رونده	سیف فرغانی	سخن سعدی	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۳۸	۴۷	۱۱۳	

جدول شماره بیست و دو - مشبه‌های قارون

مشبه‌ها	دستور (وزیر)	مال خاکسار وزیر	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۹	۱۰	

جدول شماره بیست و سه - مشبه‌های تاج

مشبه‌ها	خرقه	حب خداوند	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۱۶	۱۷	

جدول شماره بیست و چهار - مشبه‌های سلیمان

مشبه‌ها	روح	تو (مخاطب)	تعداد کل: ۲
بسامد	۲	۳	بسامد کل: ۲۵
صفحه	۲۱،۳۵	۲۰،۵،۲۴۰،۲۲۸	

جدول شماره بیست و پنج - مشبه‌های افسر

مشبه‌ها	حُسن	شکوفه	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۳۶	۹۱	

جدول شماره بیست و شش - مشبه‌های تخت

مشبه‌ها	هستی	دل	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۵۷	۲۳۱	

جدول شماره بیست و هفت - مشبّه‌های حاجب

مشبّه‌ها	شاه معانی	تو	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۲۱	۴۲	

جدول شماره بیست و هشت - مشبّه‌های بلقیس

مشبّه‌ها	حُسن	تو(مخاطب)	مشبّه‌ها
بسامد	۱	۱	بسامد
صفحه	۲۵	۱۳۷	صفحه

سایر مشبّه‌های این بخش تنها یک بار بکار رفته‌اند که در جدول زیر می‌آید.

جدول شماره بیست و نه - سایر مشبّه‌های مربوط به شخصیت‌های درباری و لوازم پادشاهی

ردیف	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲
مشبّه‌به	هامان	نمرود	فرعون	عزیز مصر	خازن	آصف	چاربالش	سریر	هارومان	کوتوال
مشبّه	دستور	دستور هامان وش	دستور	علم	رحمت	عقل	بخت	دولت	قضا	حقیقت
صفحه	۹	۹	۹	۱۴	۲۱	۳۵	۵۵	۵۵	۶۶	۷۳

۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲
والی	بنده (معشوق)	مشرف	مستوفی	جام جمشید	خسرو	مُلک	نگین	فریدون	بهرام گور
شرع	گل	دیوان نظم سیف	عقل	ضمیر سعدی	معشوق	درویشی	مهر معشوق	عدل	به خری نام آوردن خلق
۷۴	۹۲	۱۰۴	۱۰۴	۱۱۱	۱۲۷	۱۷۴	۱۶۷	۲۰۳	۲۴۴

۵-۳-- سپاه و ابزار جنگی

در این قسمت ۲۰ مشبّه‌به مانند تیر، تیغ، لشکر، کمان، سپر، زنجیر، سپاه، لوا، جوشن، سوفار، رایت و ... قرار دارند که ۶۱ تشبیه از آنها حاصل شد. پرکاربردترین مشبّه‌های این بخش به قرار زیر است: تیر(۱۵)، تیغ(۱۰)، لشکر(۸)، کمان(۵)، زنجیر، سپر، سپاه و لوا هر کدام دو بار. بیشترین بسامد مشبّه‌های این بخش ابرو(۴)، غمزه(۳)، مژگان، مژه، تیر مژگان

و حُسن که هر کدام دو بار بکار رفته است.

در شعر موجود فارسی تا اواخر قرن چهارم و آغاز روزگار فرمانروایی ترکان غزنوی نشانی از تصویرهای جنگی در باب معشوق وجود ندارد در وصفهایی که شاعران از معشوق دارند بیشتر عناصر طبیعت از قبیل گل‌های بنفشه و گل سرخ است. این خصوصیت تا اواخر دوره سامانی ادامه دارد و در آغاز فرمانروایی غزنویان و اواخر چغانیان - که ترکان در سپاه مقامها مییابند و عنصر ترک افزونی مییابد- نشانه‌هایی از تصاویر پیدا میشود. عشق به این ترکان جنگی و سپاهیان زیبا انگیزه به وجود آمدن این گونه تصویرها در شعر فارسی شده است (زمینه اجتماعی شعر فارسی، شفیعی کدکنی: ۱۴۰-۱۴۱). بخشی از مشبّه‌های این قسمت چون ابرو، مژه، مژگان، غمزه، زلف، نظرهای خلق در معشوق، و زلف میباشند که بیان‌کننده آن است که سیف فرغانی چون شاعران گذشته از این عناصر درباری در مدح و ستایش معشوقش بهره برده است.

کسی که با من شمشیر آشکار زدی چو تیر غمزه او دید کرد پنهان تیغ (۱۸۸)
بخشی از این مشبّه‌ها در حوزه پند و نصیحت، دین و اندیشه‌های است که سیف فرغانی قصد داشت به مخاطبانش القا کند. او برخی از قصاید خود را صرفاً برای هدایت مخاطبانش سروده است که در این گونه اشعار- که شاعران بزرگ بدان مشهور گشته‌اند- سود و زیان خود را در نظر نداشته است. او عالم علم دهنده به دنیا را به لشکری تشبیه کرده که در هنگام جنگ، جوشن و خفتان به تن ندارد و آن را فروخته است. بنابراین زود زمینگیر خواهد شد:
عالم که علم داد به دنیا چو لشکری است هنگام رزم جوشن و خفتان فروخته (۱۵)

او محبت، برهان، فنا و قضا را به تیغ، قدر، صبر، وصف راستی انسان را به تیر، اندیشه و قرآن را به لوا، همت مردان را به جوشن و درهم بودن امور دنیایی و دینی را به زنجیر تشبیه کرده است. او در قصیده‌ای در تحذیر امیری میگوید به بند و حبس سزاوار است؛ زیرا که امور دین و دنیا چون زنجیر درهم است:

به بند و حبس سزایی که از تو دیوانه موردنیی و دین درهم است چون زنجیر (۱۲۱)
سیف به مخاطبانش توصیه میکند که همانند مردان حق، نفس سرکش را باید به زنجیر ریاضت ادب کنید؛ زیرا که تنها با این زنجیر است که شیر نفس را میتوان در طاعت حق در آورد:

چو مردان نفس سرکش را به زنجیر ریاضت ده که کس مر شیر را نورد بی زنجیر در طاعت
(۲۰۴)

همچنین سیف فرغانی به افراد گوشزد میکند برای رسیدن حضرت دوست هرچه که در این دنیا است دشمن شما است. بنابراین باید شمشیر غیرت بزنی و از آن بیمی نداشته باشی؛ زیرا

که همت مردان حق چون جوشنی شما را موصون خواهد داشت:

بزن شمشیر غیرت زآن میندیش که همتهای مردان جوشن تست (۴۰)

جدول شماره سی - مشبّه‌های تیر

مشبّه‌ها	طعنه	مژگان	غمزه	قدر	مژه	وصف راستی تو	نظرهای خلق در معشوق	جور	صبر	نظر	تعداد کل: ۱۰
بسامد	۲	۴	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۵
صفحه	۹۷،۱۱۶	۱۸۸،۱۱۸	۱۸۸	۸۱	۱۵۳	۲۰۴	۲۰۷	۲۱۸	۲۲۰	۲۳۳	

جدول شماره سی و یک - مشبّه‌های تیغ

مشبّه‌ها	زبان	مژگان	محبت	سخن	قضا	برهان	فنا	عشق	تعداد کل: ۸
بسامد	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۰
صفحه	۱۱۳،۹۵	۱۱۸	۴۱	۷۷	۸۱	۱۸۹	۲۲۰	۲۳۴	

جدول شماره سی و دو - مشبّه‌های لشکر

مشبّه‌ها	عمر	عالم علم دهنده به دنیا	حُسن	نجوم	شکوفه	شعر	سیف فَرغانی	تعداد کل: ۷
بسامد	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	بسامد کل: ۸
صفحه	۶	۱۵	۳۶	۳۷	۹۴	۱۱۲	۱۲۷	

جدول شماره سی و سه - مشبّه‌های کمان

مشبّه‌ها	ابرو	معقول	تعداد کل: ۲
بسامد	۴	۱	بسامد کل: ۵
صفحه	۱۸۸،۱۵۳،۱۴۱،۶۳	۲۳۳	

جدول شماره سی و چهار - مشبّه‌های سپر

مشبّه‌ها	آسمان	سایه	کمان هلال	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۸۱	۸۴	۱۹۳	

جدول شماره سی و پنج - مشبّه‌های زنجیر

مشبّه‌ها	درهم بودن امور دنیا و دین	ریاضت	ادب	تعداد کل: ۳
بسامد	۱	۱	۱	بسامد کل: ۳
صفحه	۱۲۱	۲۰۴	۳۲۷	

جدول شماره سی و شش - مشبّه‌های لوا

تعداد کل: ۲	قرآن	اندیشه	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۲	۱	۱	بسامد
	۱۹۴	۳۳	صفحه

سایر مشبّه‌به‌های این بخش تنها یک بار بکار رفته‌اند که در جدول زیر می‌آید.

جدول شماره سی هفت - سایر مشبّه‌به‌های مربوط به سپاه و ابزار جنگی

۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	۹	۸	ردیف
سپاه	خدنگ	ناوک	علم	فلاخن	مغفر	سلسله	رایت	سوفار	جوشن	مشبّه‌به
اختران	مژه	غمزه	همت	خاطر	آفتاب	زلف	کلام	سیف فرغانی	همت مردان	مشبّه
۱۹۲	۱۸۸	۱۴۱	۱۳۹	۹۰	۸۱	۷۹	۷۲	۶۳	۴۰	صفحه

۲۰	۱۹	۱۸
سنان	نیزه	رمح
معقول	تیغ پادشاهان ظالم	جدل
۲۳۲	۲۱۷	۲۳۲

۵-۴- آلات بزم، بازی و موسیقی

معمولاً می، وسایل عیش و نوش، بازی، موسیقی و انواع و اقسام آلات طرب و شادی لازمهٔ دربار شاهان خوشگذران بوده است. شاعرانی که به دربار راه مییافتند به سبب ملازمت با شاهان با این لوازم آشنا میشدند و از آنها در ساخت تصاویر شعری بهره میجستند.

بازی چوگان، یکی از بازیهای مرسوم دورهٔ غزنوی و سلجوقی بوده و در دربارها افرادی تصدی امور مربوط به چوگان سلاطین را بر عهده داشته‌اند (اصطلاحات دیوانی، انوری: ۲۸).

شراب از لوازم بزم شاهانه بوده و از تاریخ بیهقی برمی‌آید شرابداری از مشاغل رسمی نسبتاً مهم بوده و مأموری که تصدی شراب در آبدارخانهٔ سلطنتی بوده شغل او شرابداری بوده است (همان، ۲۱۴). بیشترین بسامد مشبّه‌به‌های این بخش مربوط به آلات موسیقی و آلات بازی (۱۷) و بعد از آن آلات بزم (۱۰) قرار دارند. در این بخش ۱۴ مشبّه‌به چون چنگ، شراب، جام، گوی، چوگان، رقعه، بریط، نطع، می، بیدق، خمر، کوس، نی وجود دارند که ۴۴ تشبیه از آنها حاصل شد. پرکاربردترین مشبّه‌ها مربوط به چنگ (۱۲)، شراب (۷)، گوی و جام هر کدام (۴)، چوگان (۳)، رقعه، صولجان و بریط هر کدام دو بار بوده است. پرکاربردترین مشبّه‌ها

عبارتند از: عشق(۴)، سیف فرغانی و معشوق هر کدام(۳)، شوق، چرخ و ارجعی هر کدام دو بار. برخی از این مشبّه‌ها در وصف و مدح معشوق و رابطه عاشق و معشوقی بکار رفته است. مشبّه‌هایی چون عشق، شوق، زلف، معشوق، وصال، محبت و سیف فرغانی از این دسته‌اند:

چو چنگ وقت سماع از میان زیورها چو تو به رقص درآیی کند فغان گوهر(۱۷۱)

سیف از این آلات موسیقی به جای آن که در شادی و طرب سود بجوید از آنها برای توصیف غم و اندوهش بهره جسته است. او در توصیف معشوقش خود را همانند چنگی دانسته است که بدست او گرفتار است:

در دست غم تو من چو چنگم و اسباب حیات همچو اوتار(۷۰)
بخشی از مشبّه‌ها را در توصیف پدیده‌های طبیعی بکار برده است چنانکه چرخ به گوی و چوگان، فلک به رقعۀ تشبیه شده است. در بعضی موارد به شرح امور انتزاعی و ذهنی چون امانی، شوق، همت، معنی، غم، نیاز، محبت و شریعت پرداخته است.

جدول شماره سی و هشت - مشبّه‌های چنگ

تعداد کل: ۱۰	حیلت	لهو	شوق	جفا	سیف فرغانی	سر در پیش بودن	رگ جان	درویش	عشق	معشوق	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۱۲	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۲	۲	بسامد
	۱۷۸	۱۰۹	۱۰۱	۸۵	۷۰	۳۵	۳۴	۱۳	۱۰۱،۳۵	۱۷۱،۷۸	صفحه

جدول شماره سی و نه - مشبّه‌های شراب

تعداد کل: ۶	غم	شوق	علم	حقیقت	معنی	عشق	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۷	۱	۱	۱	۱	۱	۲	بسامد
	۲۳۴	۸۷	۷۲	۶۰	۲۰	۴۹،۳۸	صفحه

جدول شماره چهل - مشبّه‌های گوی

تعداد کل: ۴	همت	سیف فرغانی	زمین	چرخ	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۴	۱	۱	۱	۱	بسامد
	۲۴۲	۱۵۰	۸۱	۳	صفحه

جدول شماره چهل و یک - مشبّه‌های جام

تعداد کل: ۴	امانی	وصل	ملاهی	وصل	مشبّه‌ها

بسامد کل: ۴	۱	۱	۱	۱	بسامد
	۶۵	۶۰	۲۳	۲۰	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و دو - مشبّه‌های چوگان

تعداد کل: ۳	چرخ	شوق	زلف	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۳	۱	۱	۱	بسامد
	۲۴۲	۱۶۱	۸۱	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و سه - مشبّه‌های رقعہ

تعداد کل: ۲	نیاز	فلک	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۲	۱	۱	بسامد
	۸۸	۷۹	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و چهار - مشبّه‌های بربط

تعداد کل: ۲	تو	معشوق	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۲	۱	۱	بسامد
	۱۰۹	۷۸	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و پنج - مشبّه‌های می

تعداد کل: ۲	غفلت	موعظه	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۲	۱	۱	بسامد
	۲۰۶	۲۳	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و شش - مشبّه‌های صولجان

تعداد کل: ۲	ارجعی	قضا	مشبّه‌ها
بسامد کل: ۲	۱	۱	بسامد
	۱۵۰	۴	صفحه

جدول شمارهٔ چهل و هفت - سایر مشبّه‌ب‌های مربوط به آلات بزم، بازی و موسیقی

۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	۱۰	ردیف
نی	کوس	خمر	بیدق	نطع	مشبّه‌به
سیف فرغانی	شریعت	محبت	تخت هستی	شهوت	مشبّه
۱۸۵	۷۴	۶۵	۵۷	۵	صفحه

۵-۵- مرکب و لوازم آن

مهمترین وسیله برای ارتباط میان شهرها و کشورها، حیواناتی چون اسب و شتر بوده است که در جنگها نقش اساسی داشته‌اند. علاوه بر مرکبها لوازم آنها نیز مورد توجه بوده است. در این بخش ۱۰ مشبّه‌به چون اسب، پیل، سمند، رکاب، جنیبت، بختی، شتر، مرکب، لجام و عنان وجود دارند که جمعاً ۲۲ تشبیه از آنها استخراج شد. پرکاربردترین مشبّه‌به‌های این قسمت اسب(۱۰)، پیل و سمند هر کدام دو بار بوده است و سایر مشبّه‌به‌ها تنها یک بار استعمال شده است. بیشترین بسامد مشبّه‌های این بخش همت(۳) و دولت دو بار تکرار شده است. سیف فرغانی، همت را ۳ بار با اسب رابطهٔ تشبیهی برقرار کرده است. او با استفاده از این عناصر درباری که مهمترین وسیلهٔ ارتباط بوده برای این که همت را به طور ملموس برای مخاطبانش قابل فهم کند به آن تشبیه نموده است:

به اسب همت عالی توانی ره به سر بردن گر آید در رکاب جهد پای اقتدار تو(۱۲)
 او همت را چون اسبی دانسته که به خاطر جو اجازه نداد که سیف چو خر در اصطبل ثنا
 خوانی گرفتار شود:

اسب همت سر کشید و بهر جو جایز نداشت خوار همچون خردر اصطبل ثناخوانی مرا(۱۰۳)
 او در قصیده‌ای در مذمت و نکوهش مردان بی معنی میگوید که انسان به صرف پوشیدن خرقة
 از جوانمردان نخواهد شد همانطوری که اگر بر خر زین بگذارند اسب نخواهد شد:

به خرقة مرد بیمعنی نگردد از جوانمردان نه همچون اسب گردد خرگوش بر پشت زین باشد
 (۲۱۱)

سیف در مفاخره و مباحثش، خودش را به پیل مانند کرده است:

گاه بر نطع شهوتم چون پیل گاه بر نیل نخوتم چو شاه(۵)
 برخی دیگر از مشبّه‌های این بخش عقلی و انتزاعی هستند همانند کامرانی، فنا، دولت،
 جهد، وصل، شوق، حکمت و معقول که با این عناصر درباری که همگی حسیاند به توضیح و
 توصیف آنها پرداخته است:

مرکب شوق را چو بستی نعل بر کند میخ و آن چنان برود (۱۴۸)

جدول شمارهٔ چهل و هشت - مشبّه‌های اسب

مشبّه‌ها	همت	دولت	طلب	خر	دل	تعداد کل: ۵
بسامد	۳	۴	۱	۱	۱	بسامد کل: ۱۰
صفحه	۱۲۳،۱۰۳،۱۲	۲۳۱،۲۴۱،۱۸۵،۱۲۰	۱۲۶	۲۱۱	۲۴۲	

جدول شمارهٔ چهل و نه - مشبّه‌های پیل

مشبّه‌ها	سیف فرغانی	فنا	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۵	۲۱۸	

جدول شمارهٔ پنجاه - مشبّه‌های سمند

مشبّه‌ها	عشق	کامرانی	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۱۰۰	۱۴۳	

جدول شمارهٔ پنجاه و یک - مشبّه‌های شتر

مشبّه‌ها	بی خبر	تو(مخاطب)	تعداد کل: ۲
بسامد	۱	۱	بسامد کل: ۲
صفحه	۲۸	۶۶	

سایر مشبّه‌های این بخش تنها یک بار استعمال شده‌اند که در جدول زیر می‌آید.

جدول شمارهٔ پنجاه و دو - سایر مشبّه‌های مربوط به مرکب و لوازم آن

ردیف	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
مشبّه‌به	رکاب	جنیبت	بختی	مرکب	لجام	عنان
مشبّه	جهد	وصل	روزگار	شوق	حکمت	معقول
صفحه	۱۲	۲۰	۵۹	۱۴۸	۲۳۲	۲۳۲

جدول شماره شصت و دو - تعداد جمع مشبّه‌های درباری در قصاید سیف از پربسامدترین تا کم بسامدترین آن

ردیف	مشبّه‌ها	تعداد تشبیه	درصد
۱	نقد رایج و چیزهای گرانبقیمت و نفیس	۱۲۹	۳۳/۷۸
۲	شخصیتهای درباری و لوازم پادشاهی	۷۴	۱۹/۸۹
۳	عناصر و لوازم مربوط به سپاه و ابزار جنگی	۶۱	۱۶/۳۵
۴	آلات بزم و بازی و موسیقی	۴۴	۱۱/۷۹
۵	مرکب و لوازم آن	۲۲	۵/۸۹
۶	پرندگان و حیوانات درباری	۱۲	۳/۲۱
۷	مکانهای درباری	۱۰	۲/۶۸
۸	مشمومات	۹	۲/۴۱
۹	اسباب و لوازم مربوط به دیوان اداری و دبیری	۸	۲/۱۴
۱۰	دارو و بهداشت	۳	۰/۸۰
۱۱	انواع پارچه‌های قیمتی	۱	۰/۲۶
مجموع		۳۷۳	۱۰۰

نتیجه‌گیری

در سراسر قصاید سیف فرغانی از ۱۲۱ مشبّه‌به درباری ۳۷۳ تشبیه، حاصل شد. بیشترین تشبیه از بخش نقد رایج و چیزهای گرانبقیمت حاصل شد که ۱۲۹ مورد (۳۳/۷۸) و کمترین تشبیه مربوط به بخش انواع پارچه‌های قیمتی است که ۱ مورد (۰/۲۶) بوده است. پرکاربردترین مشبّه‌های درباری عبارتند از: زر (۲۱)، گوهر و گنج هر کدام (۱۸)، دُر (۱۶)، تیر (۱۵)، پادشاه و چنگ هر کدام (۱۲)، سلطان (۱۱)، تیغ و اسب (۱۰)، لعل (۹)، لشکر (۸)، دفتر (۷)، صدف و طاووس هر کدام ۶ بار. کثرت زر، گوهر، دُر و گنج بیان‌کننده آن است که این عناصر درباری بسیار ارزشمند بودند به گونه‌ای که از دسترس مردم عادی به دور بوده و جلب نظر میکرده و بدین طریق سبب برکشیدن مشبّه‌ها می‌شده است. سیف با مشبّه‌به قرار دادن این عناصر درباری در تشبیه سعی داشت تا مشبّه‌ها را در نظر مخاطبانش جلوه خاصی ببخشد و آنها را ارج نهد. پرکاربردترین مشبّه‌ها به قرار زیر است: معشوق به انضمام رخ، خط، دل و خاک در او (۲۵)، سیف فرغانی و نظم و سخنش (۲۱)، تو (۱۴)، دل و عشق (۱۱)، لب و حُسن (۹)، مژگان (۸)، شکوفه (۶)، سعدی (مهر و ضمیر و سخنش)، دندان، حُسن، سخن و دین هر

کدام(۵)، وصل، زلف، همت، دولت و ابرو هر کدام(۴)، غمزه، جان، دهان هر کدام ۳ بار تکرار شده است. با نگاهی به بسامد مشبّه‌ها به روشنی معلوم میشود که بخش وسیعی از مشبّه‌ها مربوط به معشوق و توصیف خط و خال و روی و ... اوست. علاقه‌ای که سیف به سعدی داشته با استفاده از این عناصر درباری و تشبیه او و سخن و ضمیرش به گوهر، سلطان، اسکندر، خاتم و جام جم به روشنی هویدا میگردد.

کثرت سیف فرغانی(مشبّه) در یک طرف تشبیه ناظر بر آن است که او به عنوان یک منتقد اجتماعی سعی داشت تا با این عناصر درباری که ارزشمند و چشمگیر بوده‌اند خود را برای امیران و حاکمان فاسد زمانش ثابت کند. او با مباحثات به خود همچو مبارزی تا به دندان مسلح با شمشیر نقد و پتک انتقاد به جنگ آنان رفته است. سیف برخلاف شاعران دوره اول زبان فارسی و معاصرانش که از این عناصر درباری در مدح و ستایش امیران و سلاطین عصر استفاده میکردند- جزء یک مورد که به مدح غازان خان پرداخته- هیچ امیر، وزیر یا عوامل حکومتی را نه تنها مدح نگفته بلکه به مذمت و نکوهش آنها نیز پرداخته است. او چون فرماندهی ضمن حضور در میدان نقد و انتقاد، سعی داشت تا برخی از مفاهیم انتزاعی و عقلی که برای مخاطبانش سخت و ناهموار بوده با استفاده از عناصر درباری که همگی حسی هستند برای آنان قابل لمس و هموار نماید. کثرت مشبّه «تو» مبین این امر است که بسیاری از قصاید جنبه وعظ و اندرز دارد. از بررسی مشبّه‌ها به روشنی معلوم میشود که او در بسیاری از موارد با این عناصر درباری به رسم معمول زمان در تعزل برخی از قصاید به مدح و ستایش معشوق و توصیف رابطه عشق و عاشقی پرداخته است. بریدن سیف فرغانی از دربار او را شخصیتی بلند نظر و پاکیزه سرشت ساخته است. او سعی دارد که با می پند و در نصیحت افراد جامعه خویش را به شاهراه هدایت بکشاند و از منجلاّب فساد و تباهی رهایی بخشد. با بررسی تشبیهات درباری در قصاید سیف به روحیه او میتوان پی‌برد و به روشنی دریافت که او به چه کسانی ارادت میورزیده و جزئیات رفتار ممدوحان با او چگونه بوده و دوستان و دشمنانش را به خوبی میتوان شناخت. شاعر خواه ناخواه در صورخیال و حوزه مفاهیم تشبیهی، پیرو سنتهای شعر فارسی بوده و با وجود مخالفت با شعر درباری از عناصر درباری متعددی در تشبیهات خود بهره برده است.

منابع

- ۱- از گذشته ادبی ایران، زرین کوب، عبدالحسین(۱۳۸۳)، چاپ دوم، تهران: سخن.
- ۲- اصطلاحات دیوانی، حسن انوری(۱۳۷۳)، چاپ دوم، تهران: سخن
- ۵- بیان، شمیسا، سیروس(۱۳۷۴)، چاپ چهارم، تهران: فردوس.
- ۶- تاریخ ادبیات در ایران، صفا، ذبیح الله (۱۳۶۸)، جلد سوم، چاپ ششم، تهران: فردوس.

- ۷- تاریخنگاری فارسی، میثمی، جولی اسکات (۱۳۹۱)، به ترجمه محمد دهقانی، چاپ اول، تهران: نشر ماهی.
- ۸-، تصویرهای زیبا در اشعار خاقانی، اردلان جوان، علی (۱۳۷۴)، چاپ اول، تهران: پازنگ.
- ۱۰- دانشنامه ادب فارسی، انوشه، حسن (۱۳۸۰)، ج اول، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان چاپ و انتشارات.
- ۱۱- دیوان سیف فرغانی، فرغانی، سیف الدین محمد (۱۳۶۴)، به تصحیح ذبیح الله صفا، تهران: فردوسی.
- ۱۲- زبان عرفان، فولادی، علیرضا (۱۳۸۹)، چاپ سوم، تهران: سخن.
- ۱۴- سفر در مه، پورنامداریان، تقی (۱۳۸۱) تهران: نگاه.
- ۱۵- سبک شناسی شعر، شمیسا، سیروس (۱۳۸۲)، چاپ نهم، تهران: فردوس.
- ۱۶- «سیف و ظلم مغولان»، رضوانیان، قدیسه (۱۳۷۹)، مجموعه مقالات سمینار تاریخی هجوم مغول به ایران و پیامدهای آن، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۷- شعر فارسی از آغاز تا امروز، شکیبا، پروین (۱۳۷۳)، چاپ دوم، تهران: هیرمند.
- ۱۸- صورخیال در شعر فارسی، شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۲)، چاپ شانزدهم، تهران: آگاه.
- ۱۹- فرخی سیتانی، یوسفی، غلامحسین (۱۳۷۳)، چاپ چهارم، تهران: هیرمند.
- ۲۰- «مبهمات عناصر اشرافی در اشعار منوچهری دامغانی»، جعفر پور، میلاد و علوی مقدم، مهیار (۱۳۹۱)، پژوهش نامه فرهنگ و ادب، سال هشتم، شماره ۱۳، صص ۱۴۲-۱۵۴
- ۲۱- مجری مرصع، استاجی، ابراهیم (۱۳۸۴)، ۲ جلد، چاپ اول، سبزوار، دانشگاه تربیت معلم سبزوار.